

LIMBA FĂRĂ LOCUIRE. EMIL CIORAN ȘI EUGÈNE IONESCO: DOUĂ CAZURI DE EXIL LINGVISTIC

IRMA CARANNANTE¹

Università degli Studi di Napoli "L'Orientale"

LANGUAGE WITHOUT A HOME. EMIL CIORAN AND EUGÈNE IONESCO:
TWO CASES OF LINGUISTIC EXILE

Abstract. This study aims to investigate the exile of Eugène Ionesco and Emil Cioran as a function of the linguistic modifications that occurred in their writing when they abandoned their homeland and their mother tongue, revolutionizing the ethical and aesthetic paradigms of the universal literary landscape. Dealing with their own history and making the repressed past re-emerge have allowed these authors to interrogate the present in the new language acquired starting from the Romanian-speaking literary space. This has led to various phenomena: transformations in the field of creation, starting from the break with the Romanian language, a subjective re-articulation in the field of the foreign language, starting from the triple psychoanalytic arrangement of the imaginary, the symbolic and the real, and the invention of new individualities and styles of thinking.

Keywords: Emil Cioran; Eugène Ionesco; exile; history; Romanian literature.

¹ **Irma Carannante**, PhD researcher in Literary, Linguistic, and Comparative Studies, is adjunct professor of Romanian language at the University of Naples "L'Orientale". In addition to different articles published in Italian, French, and Romanian academic journals, she wrote the book *Eugène Ionesco. Tra storia e memoria* and translated from Romanian into Italian: Emil Cioran, *Al di là della filosofia. Conversazioni su Benjamin Fondane* (Mimesis, 2014); Benjamin Fondane, *Vedute* (Joker, 2014); Tristan Tzara, *Prime poesie* (Joker, 2015); Petre Solomon, *Paul Celan. La dimensione romena* (Mimesis, 2015); Marta Petreu, *Dall'Olocausto al Gulag. Studi di cultura romena* (Orthotes, 2016); e-mail: icarannante@unior.it.

1. Între patria pierdută și exil

Acest studiu își propune să investigheze exilul lui Eugène Ionesco și al lui Emil Cioran în funcție de modificările lingvistice survenite în scrisul lor din momentul în care și-au părăsit atât patria, cât și, într-o mare măsură, limba maternă, revoluționând paradigmele etice și estetice ale peisajului literar mondial. Abordarea propriei istorii și reapariția trecutului reprimat le-au permis celor doi autori să interogheze prezentul în noua limbă dobândită, pornind de la spațiul literar de limbă română. Acest lucru a dus la diverse fenomene: transformări în domeniul creației, plecând de la ruptura cu limba română, o rearticulare subiectivă în orizontul limbii străine, ținând cont de tripla configurație psihanalitică a imaginarului, simbolicului și realului, și inventarea de noi moduri de gândire.

În ceea ce privește limba, Giorgio Agamben afirmă că aceasta – în special cea maternă – se prezintă fiecărui vorbitor ca ceea ce este mai intim și mai potrivit și, totuși, a vorbi despre o „proprietate” și o intimitate a limbii este, după el, înșelător pentru că:

[...] la lingua avviene all'uomo dall'esterno, attraverso un processo di trasmissione e di apprendimento che può essere arduo e penoso ed è piuttosto imposto all'infante che da lui voluto. [...] come testimoniano i *lapsus*, i balbettamenti, le improvvise dimenticanze, le afasie – essa è e resta sempre in qualche misura estranea al parlante. (Agamben 2017: 76).

Același lucru, notează în continuare gânditorul italian, este evident la scriitori și în special la poeți, a căror preocupare este, într-un anumit sens, tocmai aceea de a-și construi un limbaj propriu. Pentru acest lucru trebuie în primul rând să abandoneze convențiile comunicative și utilizarea instrumentală a limbii și să o domine ca și cum le-ar fi străină, înscriind-o într-un sistem de reguli aparent arbitrare, adică trebuie ca limbajul să devină străin în așa măsură încât, conform tradiției poetice occidentale antice, nu sunt ei cei care vorbesc, ci o altă entitate care rostește poemul, poetul doar împrumutându-i glasul. Din acest punct de vedere, însușirea limbajului de către scriitor este bipolară, în sensul că ceea ce trebuie însușit inexorabil devine străin de fiecare dată. Asta

înseamnă, practic, că limba este percepută ca și cum ar fi deportată dincolo de granițe, spre teritorii din ce în ce mai îndepărtate, unde scriitorul scrie într-o limbă atât de proprie, încât, în mod paradoxal, ajunge să-i devină complet străină. În acest sens, stilul unui scriitor ar trebui înțeles ca o însușire dezapropiată, iar fiecare act creativ în limbaj ar trebui să implice o însușire, pe de o parte, și o pierdere și o expropriere, pe de altă parte. Aceasta înseamnă, pentru scriitor, a oscila între o patrie pierdută și un exil și, în consecință, să locuiască într-o limbă care, pe bună dreptate, ar putea fi definită drept „fără locuire” (Agamben 2017: 79-80).

Ne vom ocupa aici de doi scriitori care au ales limba franceză ca limbă a exilului lor: Emil Cioran și Eugène Ionesco. A trece dintr-o limbă în alta înseamnă a trece o graniță, a face o călătorie, a pleca, fizic și metafizic, a te exila, în ultimă instanță. La acești autori, adevărata patrie pare să fie tocmai acest exil, la baza căruia se află întotdeauna o răzvrătire, o dorință de emancipare, o promisiune de eliberare și, în același timp, de dezamăgire care se livrează scrisului.

Pentru acești autori, limba exilului a devenit patria lor, unde abandonul limbii materne în favoarea altei limbi, în special franceza, a însemnat pentru ei a trăi mai mult într-o limbă decât într-o țară și că adevărata patrie poate fi identificată, în esență, în scris. De remarcat este și faptul că scrierea într-o limbă străină a reprezentat pentru fiecare dintre ei un fel de emancipare față de originile lor. Într-un fel, înseamnă a scăpa de trecut printr-o întâlnire mai mult sau mai puțin neașteptată cu o limbă străină.

2. „On n’habite pas un pays, on habite une langue...”

Cazul lui E. Cioran este exemplar în acest sens. De fapt, el va adopta franceza ca pe o constrângere sau o cămașă de forță, care, retrospectiv, va avea ca rezultat o eliberare din captivitatea cvasi-ideologică a propriului trecut românesc. Studiarea acestei schimbări de stil, care a fost și o schimbare culturală și politică, ne permite să înțelegem mai bine cum a avut loc trecerea de la română la franceză. Aceasta din urmă i-a impus filozofului adoptarea unei mai atente lucidități, o claritate mai evidentă

în formulare, l-a determinat să renunțe la pozițiile inițiale de naționalist fervent. Doar așa s-a putut transforma, în Franța, în figura existențială a metecului, a apatridului, devenind în practică un scriitor care vrea să fie fără patrie și fără identitate, care scrie și trăiește metafizic într-o limbă care nu-i aparține. Sentimentul rătăcirii și al bejeniei – ca să folosim un termen mai expresiv –, precum și criza relației cu trecutul sunt chestiuni ce nu pot fi ignorate atunci când analizăm scrierile complexe în limba franceză ale gânditorului ce are româna ca limbă maternă. În acest sens, Ion Vartic scrie:

Azvîrlit în lume din satul său natal, Cioran se simte dezpatriat în propria țară, urmărit de nostalgia dureroasă a primei dezțărări. Dezpatrierea voluntară vine deci în continuare într-un mod firesc. El însuși se rupe de lumea românească, adică de părinți, de rude, de prietenii săi, construindu-și o altă identitate, pariziană, și părăsindu-și, printr-un proces chinuitor de metamorfoză, limba maternă în favoarea alteia (care, prin hazard, ar fi putut la fel de bine să fie germana, engleza ori spaniola). Așa că „Emil Cioran” devine „E.M. Cioran”, căci – ne informează Simone Boué – „il considérait qu'Émile, en français, c'était un prénom de coiffeur” (deși cred că îl enerva, mai curînd, posibila analogie cu prăfuitul Émile rousseauist, copilul educat la țară). Datorită celor două dezțărări originare, din paradisul matern și din cel terestru, Cioran va rămîne un „străin”, fie că rezidează în România, fie în Franța, deoarece deșezădăcinarea lui, profund traumatică, este interioară. Formularea cea mai limpede a acestei stări de fapt se regăsește în *Amurgul gândurilor*: „Dezpatrierea lăuntrică este climatul absolut pentru gândurile fără rădăcini... Gîndești – întotdeauna – din lipsa unei patrii... De aceea, gînditorul este un emigrant în viață (s.n.)”. În consecință, Cioran-fără-de-Țară a devenit un străin nu numai în sensul prim, civil, ci și într-unul metafizic, înscriindu-și sentința și deviza în *Caiete*: „Je suis apatride dans tous les sens, et par choix”. Un deșezădăcinat incurabil, precum evreul rătăcitor, totodată: „...am încercat zadarnic să prind rădăcini în lume, rămînînd «lume în lume», hors la loi metafizic”. (Vartic 2011: 293-294).

Ceea ce merită pus sub semnul întrebării este modificarea stilistică intervenită în domeniul creației, în momentul în care gânditorul ardelean a început să scrie departe de România sa, rupând definitiv legătura cu limba maternă. Refuzul românei și al României – în urma renunțării la traducerea lui Mallarmé din franceză în română, considerată fără sens de el:

J'ai écrit en roumain jusqu'en 1947. Cette année-là, je me trouvais dans une petite maison près de Dieppe, et je traduisais Mallarmé en roumain. Soudain, je me suis dit : "Quelle absurdité ! À quoi bon traduire Mallarmé dans une langue que personne ne connaît ?" Alors, j'ai renoncé à ma langue. (Cioran 1995: 28),

a determinat la Cioran o sfâșiere atât emoțională, cât și intelectuală, care a avut ca rezultat, printre altele, o înstrăinare ideologică radicală față de compatrioții săi.

Această separare va marca inevitabil opera sa franceză, datorită căreia a putut experimenta detașarea și nașterea unei noi subiectivități, revoluționând literatura europeană. Înstrăinându-și natura – „Je me suis mis à écrire en français, et ce fut très difficile, parce que, par tempérament, la langue française ne me convient pas” (Cioran 1995: 28), filozoful a adus în limba sa țintă impecabilă trăsătura rebelă, latura întunecată și ironia sa acută, rezultatul unei respingeri inconștiente a rigorii și a preciziei pe care le impune limba franceză. Totuși, cum nu putea respinge regulile limbii-gazdă, a scris în franceză fără a uita „sălbăticia”, „toxicitatea” și impulsivitatea pe care i le furniza gândirea românească. Practic, în timp ce E. Cioran scria în cealaltă limbă, româna era doar aparent altundeva, de fapt ea respira sub condeiul lui, într-o continuă și istovitoare confruntare lingvistică.

Reînvierea cuvântului literar în altă limbă a fost, astfel, obsesia de o viață a scriitorului Cioran. În exercițiile sale de stil, inteligența, cinismul și profunzimea analizei au conferit operei lui particularități ușor recognoscibile. Rezultatul a fost un produs de sinteză a două culturi și a două idiomuri, în care „a locuit” mai confortabil decât într-o țară anume: „On n'habite pas un pays, on habite une langue. Une patrie, c'est cela et rien d'autre” (Cioran 2011a: 1031). Pe cale de consecință, adevărata patrie poate fi

identificată în esență în scris, adică *un loc fără loc*, heterotopic, și în același timp utopic. Emanciparea scrisului prin folosirea limbii franceze a însemnat doar inițial o dorință de eliberare de trecutul său „deocheat” (Petreu 2016), un fel de evadare din captivitatea ideologică a istoriei sale românești: „En changeant de langue, j’ai aussitôt liquidé le passé : j’ai changé complètement de vie” (Cioran 1995: 29). El va adopta, astfel, franceza, cum am mai spus, ca pe o încercare grea, precum eroul din basme, un gest care, retrospectiv, poate fi interpretat ca o schimbare nu doar culturală și politică, ci mai ales stilistică. Cioran a scris cinci cărți în limba română, dar într-un stil diferit, pentru că limba română este, așa cum afirmă filozoful, foarte flexibilă și lipsită de rigoare. Trecerea la limba franceză a fost o provocare pentru el și crede că în România, unde tradiția stilistică este aproape absentă, fiecare ar putea scrie în felul lui, fără nicio pretenție. De aici și comparația sa cu limba franceză ca experiență în cămașa de forță, în care nu se poate mișca. În română, nota el, a scris după bunul său plac, și-a acordat o libertate deplină, în timp ce trecerea la limba franceză a fost o experiență crucială, una dintre cele mai mari încercări ale vieții sale (Cioran 2015: 14).

Limba franceză a impus idiomului original liric al lui Cioran o nevoie de claritate, luciditate, rigoare, forțându-l a se transforma, în Franța, în figura existențială a metecului, a deveni un scriitor care vrea să fie fără patrie și identitate, a trăi metafizic într-o limbă ce nu-i aparține și datorită căreia a descoperit singur *ceva* la care inițial nu putea avea acces.

Însă abandonarea definitivă a limbii materne nu a fost în realitate altceva decât o demonstrație a legăturii profunde cu limba și cultura română, datorită necesității relansării lor într-o variantă mai occidentală și impregnată de o nouă forță metafizică. Lucrând din greu la stilul francezei sale, Cioran a dat, de fapt, o formă armonioasă și rafinată farmecului incredibil, exaltat și nestăpânit al limbii folosite în scrierile sale timpurii:

Il me faut une langue sauvage, une langue d’ivrogne. [...] Quand j’écrivais en roumain, je le faisais sans m’en rendre compte, j’écrivais, tout simplement [...] écrire, en français, a cessé d’être un acte instinctif, comme c’était le cas quand j’écrivais en roumain, et a acquis une dimension délibérée. (Cioran 1995: 28).

Această pasiune pentru limba originară se va manifesta însă abia mai târziu, după ce E. Cioran va fi devenit deja un cunoscut gânditor francofon:

L'extraordinaire langue roumaine ! Chaque fois que je m'y replonge (ou plutôt que j'y songe, car j'ai hélas! cessé de la pratiquer), j'ai le sentiment d'avoir commis, en m'en détachant, une criminelle infidélité. La possibilité qu'elle a de prêter à chaque mot une nuance d'intimité, d'en faire un diminutif ; cet adoucissement, la mort même en bénéficie : « mortişoara ». Il fut un temps où je ne voyais dans ce phénomène qu'une tendance au rapetissement, au ravalement, à la dégradation. Il m'apparaît maintenant, au contraire, comme un signe de richesse, comme un besoin de conférer un « supplément d'âme » à tout. (Cioran 1997: 67).

Cioran descoperă în Franța – deci numai după ce s-a distanțat de română – că limba sa maternă posedă o profunzime și o consistență neașteptate, uimitoare pentru el. Spre exemplu, diminutivele frecvent folosite de români nu sunt stângăcii menite să înjosească sau să mortifice cuvântul, dimpotrivă, ele conferă un soi de dimensiune sensibilă, un principiu vital, care constituie partea imaterială a lucrurilor, capabilă a oferi peisaje lexicale dense și misterioase, alcătuite din sclipiri, asperități, din suișuri și coborâșuri pe care limba le posedă în spiralele sale. Astfel are scriitorul E. Cioran posibilitatea să descopere particularitățile românești pe care le-a perceput inițial drept „degradante”. Doar trăind într-un peisaj străin a aflat gânditorul că limba sa, cu fizionomia ei, devenită dintr-o dată unică și extraordinară, poate fi simțită, *locuită* ca singura patrie în care-și poate elabora franceza lui scrisă.

A trăi în mai multe limbi înseamnă a fi atent la ceea ce le unește într-un mod ocult, găsind asemănările și diferențele care le determină unicitatea. În această „ființă între limbi”, așa cum susține A. Prete, se merge în căutarea unei „substanțe” vii și pulsatorii, formate din tăceri, ritm, muzică, imagini, care traversează toate limbile:

Stare tra le lingue vuol dire mettersi in ascolto di questa sostanza che è prima e dopo ogni lingua, e che allo stesso tempo è nel cuore di ogni lingua. Proprio la pluralità delle lingue, il riconoscimento

della babele come ricchezza, non come condanna, ha favorito l'attenzione sia alla particolare storia e cultura di ogni singola lingua, sia la tensione verso il dialogo tra le lingue, dialogo di cui la traduzione è la forma forse più profonda e complessa. È questa doppia direzione dello sguardo che è importante: lo sguardo verso quel che unisce le lingue, o che trascorre tra le lingue, e lo sguardo verso la specificità, multanime, storicamente e culturalmente sedimentata, vivente, di ogni singola lingua. Da qui discende, può discendere, sia la tensione al confronto tra le lingue sia la cura a che ogni lingua sia preservata. (Prete 2011: 51).

Această „ecologie” a limbilor despre care scrie A. Prete – și pe care el o consideră urgentă și necesară, având în vedere că astăzi chiar și limbile, precum speciile de animale, sunt pe cale de dispariție – este o temă care are relevanța ei specifică pentru studiul cazului Cioran, precum și al multor alți intelectuali români. Gânditorul ardelean, născut în România, la Rășinari în 1911, a locuit din 1933 până în 1935 în Germania, la Berlin, în urma obținerii unei burse la fundația Humboldt, iar în 1937 a plecat în Franța (cu o scurtă revenire) ca să obțină o altă bursă, de data aceasta de la Institutul Francez din București. În cele din urmă, între 1940-1941 s-a mutat definitiv la Paris, păstrând într-un mod pasionat și subteran relația cu limba maternă, așa cum nota în *Scrisoare către un prieten de departe*, ce-l are ca destinatar nu doar pe C. Noica, ci posibil un alter ego al său rămas în patrie, pe care simte nevoia să-l abordeze și cu care să chicotească despre limbă și țara de origine, într-un moment de profundă nostalgie:

De ce pays qui fut le nôtre et qui n'est plus à personne, vous me pressez, après tant d'années de silence, de vous donner des détails sur mes occupations, ainsi que sur ce monde "merveilleux" que j'ai, dites-vous, la chance d'habiter et de parcourir. Je pourrais vous répondre que je suis un homme inoccupé, et que ce monde n'est point merveilleux. Mais une réponse aussi laconique ne saurait, malgré son exactitude, calmer votre curiosité, ni satisfaire aux multiples questions que vous me posez. Il en est une qui, à peine discernable d'un reproche, m'a tout particulièrement frappé. Vous voudriez savoir si j'ai l'intention de revenir un jour à notre langue

à nous, ou si j'entends rester fidèle à cette autre où vous me supposez bien gratuitement une facilité que je n'ai pas, que je n'aurai jamais. Ce serait entreprendre le récit d'un cauchemar que de vous raconter par le menu l'histoire de mes relations avec cet idiome d'emprunt, avec tous ces mots pensés et repensés, affinés, subtils jusqu'à l'inexistence, courbés sous les exactions de la nuance, inexpressifs pour avoir tout exprimé, effrayants de précision, charges de fatigue et de pudeur, discrets jusque dans la vulgarité. (Cioran 2011a: 431).

După cum reiese din cuvintele adresate „prietenului de departe”, pentru marele prozator francez această limbă și însăși Franța – imperiul limitei, al rațiunii iluministe, de neîntrecut în materie de rafinament formal – nu au nimic din acel „minunat” pe care interlocutorul său îl întrezărește din îndepărtata Românie. Cioran scrisese însă o carte mică în limba română dedicată Franței (*Despre Franța*, Cioran 2011b), în care, denunțând decadența politică și antropologică a acestei țări, îi evidențiază de fapt măreția incontestabilă. Din apusul său derivă soarta falimentului întregii Europe, după cum Franța va servi de *model* marilor națiuni moderne; „le va arăta încotro merg și unde sfârșesc și va servi de muștrare entuziasmelor lor. Căci Franța prefigurează destinul celorlalte țări” (Cioran 2011a: 58). Intuind în cultura franceză degradarea Occidentului, Cioran chiar se identifică pe sine cu fenomenul: „Pricep bine Franța prin tot ceea ce-i putred în mine” (Cioran 2011a: 50). Confruntarea cu universul francez a însemnat pentru el să-și însușească o limbă pe care însă nu o va simți niciodată cu adevărat proprie. Chiar dacă de-a lungul timpului va fi devenit priceput la „mânuierea” cuvintelor sale, nu se va simți niciodată confortabil în această meserie. Cioran îi scrie „prietenului” său român:

Comment voulez-vous que s'en accomode un Scythe, qu'il en saisisse la signification nette et les manies avec scrupule et probité ? Il n'en existe pas un seul dont l'élégance exténuée ne me donne le vertige : plus aucune trace de terre, de sang, d'âme en eux. Une syntaxe d'une raideur, d'une dignité cadavérique les enserre et leur assigne une place d'où Dieu même ne pourrait les déloger. Quelle consommation de café, de cigarettes et de dictionnaires pour écrire une phrase tant

soit peu correcte dans cette langue inabordable, trop noble et trop distinguée à mon gré ! Je ne m'en aperçus malheureusement qu'après coup, et lorsqu'il était trop tard pour m'en détourner ; sans quoi jamais je n'eusse abandonné la nôtre, dont il m'arrive de regretter l'odeur de fraîcheur et de pourriture, le mélange de soleil et de bouse, la laideur nostalgique, le superbe débraillement. Y revenir, je ne puis ; celle qu'il me fallut adopter me retient et me subjugue par les peines mêmes qu'elle m'aura coûtées. Suis-je un "renégat", comme vous l'insinuez ? La patrie n'est qu'un campement dans le désert, est-il dit dans un texte tibétain. Je ne vais pas si loin : je donnerais tous les paysages du monde pour celui de mon enfance. (Cioran 2011a: 431-432).

Peisajul copilăriei, dar și limba și cultura originilor, rămân gravate în memoria nostalgicului Cioran, care scrie aceste rânduri în limba exilului. În ciuda „putregaiului”, a „urâteniei nostalgice” și a lipsei de democrație, Cioran nu poate înceta să iubească România la infinit și se comportă precum exilatul lui Vladimir Jankélévitch, care visează la umilul său sat: nu că ar fi un sat mare, dar este încă al lui, locul nașterii și copilăriei sale (Jankélévitch 1992: 134). În esență, iraționalitatea acestui sentiment poate afecta chiar și un obiect care ar stârni, în general, groază și repulsie, cum ar fi cazul monstruos al unui evreu prins în nostalgia Vienei (Jankélévitch 1992: 137).

Prin interiorizarea locului natal, E. Cioran pare să fi desemnat, în opera lui de limbă franceză, patria pierdută care reapare frecvent în specificul subversiv și nihilist al scriiturii sale. Eliberându-se de propriile-i rădăcini și integrându-se într-o cultură străină, „apatridul metafizic” simte puternic o chemare către ceea ce s-a pierdut pentru totdeauna. Asta nu vizează doar un loc îndepărtat, ci mai ales un timp irecuperabil. Pentru omul civilizată care nu mai are rădăcini, problema este dată de conflictul dintre exigențele integrării în lumea adulților și tentația de a păstra privilegiile copilăriei. Literatura exilului este, în mare, o literatură a copilăriei pierdute. Nostalgicul nu caută atât „spectacolul locului natal”, ci mai degrabă senzațiile copilăriei, săpând continuu în trecutul său (Starobinski 1992: 116-117).

Sentimentul lipsei, sau mai bine zis, al pierderii obiectului iubirii se manifestă în conștiința lingvistică a sinelui la E. Cioran. În trecerea către verbalizare, a avut loc, în esență, un act de reflecție și foarte adesea de critică, după cum reiese frecvent din scrierile lui, de conștientizare și subliniere a importanței ponderii diverselor limbi cunoscute la rezultatul final al exercițiului său literar. Pe de o parte, limbile trăiesc în complexul vocilor care le actualizează, cum spun lingviștii, pe de altă parte, ele se află într-o permanentă interacțiune și, astfel, reușesc mereu să aducă ceva nou, pornind de la acea zonă de „familiaritate” pe care vorbitorul o are cu ea:

La “familiarità” con la propria lingua è la condizione perché l’altra lingua si faccia da estranea prossima: la conoscenza di sé, potremmo dire trasponendo sul piano antropologico, è premessa e condizione del rapporto con l’altro. (Prete 2011: 20).

Relația lui E. Cioran cu cealaltă limbă nu a fost niciodată ușoară: „Écrire dans une autre langue est une expérience terrifiante”(Cioran 1995: 28); cu toate acestea, a reușit să-și reprezinte vocea, universul de sens, respirația și identitatea sa, dincolo de condițiile lingvistice. În nebunia acestui pariu, a dat formă și consistență unei rostiri care corespunde vocii inițiale. În acest fel, Cioran a făcut o trecere nu numai lingvistică, ci și una concretă, de granițe, o călătorie, o plecare fizică și metafizică, găsindu-și singura patrie adevărată în exil (Dur 2000: 205).

3. „Je suis français depuis longtemps, mais les événements me font redevenir roumain”

Cazul dramaturgului Eugène Ionesco prezintă, ca și cel al lui Cioran, particularități la fel de singulare. Bilingv fiind, nu va simți trecerea în franceză ca pe o ruptură, spre deosebire de compatriotul său, pentru că va considera franceza drept limba mamei, cea a paradisului copilăriei, în timp ce româna, limba tatălui, va fi considerată drept limba patriei, adică limbajul odios al totalitarismului fascist și antisemit. El va opune „matria” franceză „patriei” române și se va conforma într-o asemenea măsură uzului și obiceiului francezei, încât va ajunge să devină un

membru de seamă al Academiei franceze în 1970. Cu toate acestea, opera sa scrisă în Franța mărturisește incontestabil faptul că, de îndată ce va decide să înlăture „limba tatălui” în favoarea „celeia a mamei”, revenirea limbajului reprimat al tatălui se va produce în scrisul său, într-un mod traumatizant și destabilizator. Așa va fi posibil să înțelegem insurgențele spectrale ale limbii materne care apar în limba franceză într-un mod criptic și deformat. „Absurdul ionescian” în realitate nu face altceva decât să definească trăsăturile specifice unei logici a Subiectului în relație simptomatică cu limba română îndepărtată. Într-un anumit sens, este ca și cum opera sa scrisă în limba franceză ar avea funcția de reelaborare a doliului limbii materne. Mai mult, în timpul existenței sale petrecute în exil, E. Ionesco a încercat să recupereze limba tatălui său, integrând-o și făcând-o să coexiste alături de limba maternă, păstrând în același timp neschimbate convingerile ideologice anti-totalitare și democratice pe care le susținuse mai întâi când locuia în România și mergând apoi împotriva curentului în Franța. Lăsând în urmă realitatea dură și nemiloasă a vremurilor cercului Criterion, E. Ionesco a elaborat cumva, într-o nouă lumină, tot ceea ce l-a marcat, plecând de la „bătălia ideologică” personală pe care o dusesse împotriva legionarilor „rinoceri”.

De altfel, spre deosebire de ceea ce citim în scrisoarea plină de resentimente trimisă lui Tudor Vianu în 1945 (Ionescu 1995: 274-275) – în care E. Ionesco pretindea că îi este greu să-l ierte pe E. Cioran și unde nici măcar nu făcea aluzie la o eventuală grațiere pentru „al doilea vinovat”, adică pentru Mircea Eliade –, spre sfârșitul anilor șaptezeci dramaturgul pare să-și schimbe judecata inapelabilă față de cei doi intelectuali care îl dezamăgiseră cu ceva timp în urmă și de care, mai ales în cazul lui M. Eliade, se simțise într-un mod teribil de trădat (Rotiroți 2009: 125-143).

Mai târziu, E. Ionesco are cuvinte pline de afecțiune și pentru prietenul său, E. Cioran, despre care scrie:

J'ai un ami, philosophe de la désespérance, pas du tout insensible, qui vit dans le pessimisme comme dans son élément. Il parle beaucoup, il parle bien et il est gai. « L'homme moderne, dit-il, bricole dans l'incurable. » C'est ce qu'il fait lui-même. Faisons comme lui. (Ionesco 1977: 322).

De asemenea, Marie-France Ionesco relatează un episod în care E. Cioran, bolnav fiind, îi trimite lui Eugène Ionesco, aflat și el în spital în urma unui infarct, un mesaj prin Simone Boué: „Tu lui diras qu’il nous a rendu la vie supportable” (Ionesco 2004: 125). Ionesco, plângând, îi va răspunde astfel: „Vous lui direz que c’est mon frère et que je l’aime” (Ionesco 2004: 125).

În acest sens, se poate citi o reflecție *a posteriori* în volumul *Passé présent*, în care dramaturgul scrie:

Qu’il est difficile de pardonner à ses ennemis. Comment ne pas les détester ? Cependant, la vengeance n’assouvit ni ne compense, à quoi servirait-elle une fois que le mal est fait ? Le mal reste, c’est avec cela qu’il faut vivre. (Ionesco 1968: 16).

Practic, ani mai târziu, Ionesco concede la un soi de „iertare”, care pleacă de la „romanul său de familie”, în care actul „absoluțiunii” tatălui și, în consecință, a lui și a propriei ființe românești este prezent în piesa *Voyages chez les morts* și se încheie cu dorința de reconciliere cu cei care au făcut parte din trecutul său românesc. A-și ierta tatăl și, prin urmare, România înseamnă pentru E. Ionesco să absolve, spre sfârșitul vieții, tot ceea ce este legat de aceasta. Așa se poate explica și apariția în Franța, spre ultimii ani de viață, a operelor sale românești *Non* și *Hugoliade*, traduse în franceză de fiica sa, Marie-France. Ele sunt mărturia unei deschideri față de trecutul său, poate a unei dorințe de reconciliere cu propria sa istorie. Prin traducerea acestor două lucrări realizate în „limba tatălui”, a vrut să arate lumii întregi originea sa, fără să-i fie rușine de țara care îl condamnase la exil și în care trăise în teroarea persecuției antisemite. Cauza condamnării a constituit-o un articol al său intitulat *Fragments d’un journal intime* și datat martie 1946 (Ionesco 1992: 269-274), dar scris cu un an mai devreme. În acest articol, autorul denunță deschis – spre sfârșitul războiului – naționalismul din România și îl compară cu o tumoare malignă care poate fi îndepărtată doar prin intervenția unui chirurg. Din cauza acestei scrieri, E. Ionescu va fi condamnat în lipsă de Curtea Marțială București la cinci ani închisoare

pentru infracțiuni contra armatei, șase ani pentru infracțiuni contra națiunii și cinci ani de interdicție².

Când Revoluția din Decembrie 1989 aduce în sfârșit România înapoi în Europa, E. Ionescu își va exprima profunda sa dragoste pentru țara rătăcită atâtea decenii pe drumurile totalitarismului, de stânga și de dreapta, scriind:

Je voudrais adresser un message simple à tous les Roumains qui se battent en ce moment: « Courage, la victoire est proche. » [...] Je suis français depuis longtemps, mais les événements me font redevenir roumain et j'aimerais beaucoup pouvoir y retourner. (Ionesco 1992: CIV).

Această declarație vine după o altă mărturisire a sa cu privire la dorința de a reveni în România, unde, în opinia lui, au fost demistificate atât ideologia de dreapta, cât și cea de stânga, atitudine pe care, potrivit lui – referindu-se în special la intelectualii staliști francezi de stânga – occidentalii nu o adoptaseră încă. Iată ce spunea el într-un interviu dat lui Frédéric Towarnicki în „L'Express”, în 1970:

Le français est ma première langue. J'ai appris à lire, à écrire et à compter en français. [...] Ce qui m'a beaucoup coûté, ça a été plutôt le contact avec la culture roumaine, s'il y en a une. C'est à l'intérieur de la culture française que je me sens le moins mal. Et pourtant, c'est parfois en Roumanie justement où il y a une opposition au stalinisme, où les gens ne risquent plus de devenir Gardes de fer, parce que là-bas [...] on a démystifié la droite, mais aussi la gauche. La Roumanie, avec ses dirigeants, combat péniblement contre l'impérialisme russe, soviétique ou tsariste, qui a toujours menacé de l'absorber. Les Roumains ont toujours eu à lutter contre l'impérialisme de l'Est. J'aime les jeunes des pays de l'Est parce qu'ils ne sont plus dupes : ils ont démystifié et la droite et la gauche. Ici, en Occident, ce qui reste à démystifier, c'est la gauche, la droite l'a été. (Ionesco 1997: 100-101).

² Pentru mai multe informații despre subiect, vezi Petreu 2001: 86-124.

Dezamăgit probabil de stânga franceză și de însăși Franța, țară în care pretinde, totuși, că se simte mai puțin inconfortabil, E. Ionesco tânjește să se întoarcă, spre sfârșitul anilor optzeci, în patria sa românească, unde poporul a reușit să realizeze, înainte de Occident, că totalitarismele de dreapta și de stânga sunt ambele periculoase. Drept urmare, deja în anii '60 a devenit, după cum afirmă Matei Călinescu, mult mai român decât era în trecut și un cetățean est-european simbolic (Călinescu 2006: 57). Națiunea franceză, influențată de intelectualii de stânga, nu-și dăduse încă seama, spre deosebire de țările din Est, că ideologia stalinistă era la fel de tiranică precum cea de dreapta. Chiar mai mult, potrivit lui E. Ionesco, Franța, ca și alte țări occidentale, dorise intenționat să închidă ochii la oroarea regimurilor comuniste:

L'aveuglement des Occidentaux m'avait douloureusement surpris. Cela ne m'étonne plus, cela m'effraie depuis que je sais, depuis que j'ai compris que "l'aveuglement" est volontaire. L'entêtement de Sartre, par exemple, ne peut lui être imputé à lui seul. Il reflète la mentalité du petit-bourgeois affectivement vicié et mentalement bien sûr aussi. Le petit bourgeois "révolutionnaire" par haine de soi-même et des autres petits bourgeois. Par peur aussi des révolutionnaires. Aveuglement, mensonge, mauvaise foi. Les intellectuels français de ce genre sont détestés et méprisés par tous les intellectuels véritablement progressistes de l'Est où sévit la tyrannie. (Ionesco 1968: 111-112).

Toate acestea nu vor avea decât o mare greutate asupra identității sale duale etnice, lingvistice și culturale, care l-a pus pe autor în fața unui conflict interior încă din anii adolescenței. Un conflict care provine din relația lui cu tatăl și mama lui (Călinescu 2006: 41):

Le mot patrie n'est pas supportable puisqu'il signifie le pays du père ; mon pays était pour moi la France, tout simplement parce que j'y avais vécu avec ma mère, dans mon enfance, pendant les premières années de l'école et parce que mon pays ne pouvait être que celui dans lequel vivait ma mère. (Ionesco 1968: 24).

Făcând câțiva pași înapoi în istorie, descoperim că Eugène Ionesco, când s-a întors la București din Franța la vârsta de 13 ani, se simțise la fel de inconfortabil și străin în țara tatălui său. Acolo trebuia să învețe din nou limba română, își terminase studiile liceale și universitare, publicând eseuri și câteva poezii. La București, sentimentul său nostalgic pentru Paris și pentru satul copilăriei sale, Chapelle-Anthenaise, se va maturiza, în timp ce ura lui față de România se va întări, afirmând că acolo a trăit o adolescență „prigonită” alături de noua familie a tatălui. Dubla sa identitate a fost marcată de două limbi și două culturi diferite, în care condiția de occidental în România și de răsăritean în Franța a făcut să nu fi simțit niciodată o adevărată apartenență etnică, lingvistică și culturală la niciuna din cele două țări. După cum afirmă însuși E. Ionesco: „Nu sunt nici răsăritean, nici occidental. [...] Sunt un amestec hibrid de spiritualitate catolică și ceva ortodoxă” (Ionescu 1939).

Trăirea lui între cele două lumi, cea franceză, de o parte, și cea românească, de cealaltă, fără a se putea decide odată pentru totdeauna în favoarea uneia anume, îl plasează în condiția tipică a exilatului care, potrivit lui Jankélévitch, nu știe ce să reproșeze actualului paradis, dar nici ce să regrete vizavi de prima sa patrie. Exilatul lăncezește întotdeauna în opoziție cu mediul său de exil (Jankélévitch 1992: 135). E. Ionesco, mai întâi exilat din proprie voință și apoi forțat, demonstrează în scrierile sale că simte mereu o profundă nostalgie pentru una dintre cele două țări atunci când nu se regăsește fizic într-una dintre ele. Cu alte cuvinte, când este la București se gândește la Parisul mamei sale, iar când este în Franța se gândește la tinerii români care au demistificat ideologiile totalitare. Nostalgia lui E. Ionesco se dezvăluie astfel ca un fel de pasiune irațională pentru trecutul său în calitate de trecut. Acest sentiment, potrivit lui V. Jankélévitch, depășește modul în care se trăiește, se bazează pur și simplu pe faptul că o astfel de experiență a existat. Prin urmare, nu este obligatoriu ca trecutul cuiva să fi fost deosebit de glorios pentru a stârni regret și nostalgie, este suficient *să fi fost*. Obiectul nostalgiei nu este *acest* sau *acel* trecut, ci faptul că a trecut (Jankélévitch 1992: 139-140).

4. Reevaluarea trecutului

Oscilațiile între culturi diferite îi plasează atât pe E. Ionesco, cât și pe E. Cioran într-o relație de discontinuitate cu limba maternă. Chiar dacă aparent amândoi par să abandoneze definitiv româna și să aleagă franceza, așa cum s-a întâmplat, de fapt, spre sfârșitul vieții, amintirea și dorul de limba română și de România revin ca imagini refulate ale unui inconștient care nu a fost niciodată chestionat. Investigarea sentimentului rătăcirii și exilului prin limbajul acestor doi autori ne permite, așadar, să analizăm relația lor critică cu trecutul ca o întrebare adresată prezentului, pornind de la spațiul literar al limbii române, în care opera lor a suferit în evoluția ei unele modificări lingvistice și stilistice, plecând de la scenariile dezastruoase ale istoriei secolului al XX-lea.

Observăm cum acești doi scriitori exilați au rezistat, au scris și au dat mărturie, de-a lungul întregii lor vieți, în limba franceză, pe de o parte, despre presiunile violente și omniprezente ale totalitarismelor. Pe de altă parte, trecerea dintr-o limbă în alta a produs o sumă de efecte atât psihologice, cât și stilistice, iar elemente uitate au reapărut deformate, alienante și monstruoase, atât în reflecțiile filozofice cioraniene, cât și în figurile grotești ale teatrului ionescian, condensate și convertite în întâlnirea limbilor română și franceză, în cadrul operelor celor doi mari scriitori.

BIBLIOGRAFIE

- Agamben, G., 2017, *Creazione e anarchia. L'opera nell'età della religione capitalistica*, Vicenza, Neri Pozza.
- Călinescu, M., 2006, *Eugène Ionesco. Teme identitare și existențiale*, Iași, Junimea.
- Cioran, E. M., 1995, *Entretiens*, Paris, Gallimard.
- Cioran, E., 1997, *Cahiers. 1957-1972*, avant-propos de S. Boué, Paris, Gallimard.
- Cioran, E., 2011a, *Oevres*, édition établie, présentée et annotée par N. Cavallès avec la collaboration d'A. Demars, Paris, Gallimard.
- Cioran, E., 2011b, *Despre Franța*, stabilirea textului, prefață și note de C. Zaharia, București, Humanitas.
- Cioran, M. E., 2015, *Tradire la propria lingua, Intervista con Philippe D. Dracodaidis*, a cura di A. Di Gennaro, trad. it. di M. Carloni, Napoli, La scuola di Pitagora.

- Dur, I., 2000, *Hîrtia de turnesol. Emil Cioran – inedit. Teme pentru acasă*, Sibiu, Sæculum.
- Ionescu, E., 1939, „Pagini de jurnal”, în *Viața Românească*, XXXI, nr. 12, 12 lug.
- Ionescu, E., 1968, *Présent passé passé présent*, Paris, Mercure de France.
- Ionescu, I., 1992 [1946], „Fragmente dintr-un jurnal intim”, în *Război cu toată lumea. Publicistică românească*, ediție îngrijită de M. Vartic și A. Sasu, vol. II, București, Humanitas, pp. 269-274 [*Viața românească*, XXXVIII, nr. 3, mar. 1946].
- Ionescu, E., 1977, *Antidotes*, Paris, Gallimard.
- Ionescu, E., 1995, *Scrisori către Tudor Vianu*, ediție de M. Alexandrescu Vianu și V. Alexandrescu, vol. II, București, Minerva.
- Ionescu, M.-F., 2004, *Portrait de l'écrivain dans le siècle. Eugène Ionesco 1909-1994*, Paris, Gallimard.
- Jankélévitch, V., 1992, „La nostalgia”, în *Prete* 1992: 134-140.
- Petreu, M., 2001, *Ionesco în țara tatălui*, Cluj-Napoca, Apostrof.
- Petreu, M., 2016, *Cioran sau un trecut deocheat*, București, Polirom.
- Prete, A. (a cura di), 1992, *Nostalgia. Storia di un sentimento*, Milano, Raffaello Cortina.
- Prete, A., 2011, *All'ombra dell'altra lingua. Per una poetica della traduzione*, Torino, Bollati Boringhieri.
- Rotiroti, G., 2009, *Odontotyrannos*, Roma, Il Filo.
- Starobinski, J., 1992, „Il concetto di nostalgia”, în *Prete* 1992: 116-117.
- Vartic, I., 2011, *Cioran naiv și sentimental*, ediția a III-a revăzută și adăugită, București, Polirom.